

1713-1813: els límits d'un cicle

LLUÍS ROURA AULINAS*

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Si l'any 1808 ha pogut ser vist com a símbol del moment fundacional que va suposar la revolució política a Espanya, el bienni 1813-1814 pot ser pres com a símbol del moment en el qual es clouen els tres processos que volem remarcar en aquesta ponència: el que s'havia encetat cent anys abans amb la fi de la Guerra de Successió i que tenia el seu gran referent secular en la Nova Planta; el que s'havia desencadenat entorn del 1793 dins el marc del ressò de la Revolució Francesa i un dels referents destacats del qual seria la primera crisi de l'Antic Règim i el pes de la contrarevolució, i el que s'havia encetat amb l'ocupació napoleònica i la fallida de la monarquia borbònica, amb el referent destacat de la revolució política a l'abast de la mà. L'any 1813 pot simbolitzar aquests tres cicles no només pel fet de marcar el seu final cronològicament coincident, sinó sobretot pel seu interès per a l'anàlisi històrica en la mesura que reclama interrelacionar-los, tot subratllant tant el seu caràcter dialèctic com la seva dinàmica sovint contradictòria.

Així, el període 1813-1814, malgrat poder ser apreciat com el llinard del restauracionisme al qual s'hauria vist decantada la frustració revolucionària, pot

* Aquest treball s'ha dut a terme en el marc del Grup d'Estudi de les Institucions i de la Societat a la Catalunya Moderna (2009SGR318) i del projecte de recerca «Espanya y los tratados de Utrecht» (HAR2011-26769).

simbolitzar molt millor alguns dels elements clau que havien d'acabar per fer inviable el simple retorn a l'ordre anterior. De manera que, si la fi del cicle de la Nova Planta remarca el fracàs del model que havia volgut establir la monarquia borbònica cent anys abans, vist des de la mirada cíclica que hem proposat, se'ns fa palès el *crescendo* d'aquest fracàs a partir dels anys setanta; ens remarca l'impuls que li van donar la Guerra Gran i els efectes de la Revolució Francesa als anys noranta, i ens posa de manifest la transcendència del descrèdit i de la fallida de la monarquia espanyola. Un resultat, doncs, a què no s'arriba tan sols pel pes de l'ocupació napoleònica, sinó per «mèrits» propis de la monarquia borbònica, per la revolució viscuda a nivell local i pels plantejaments polítics que es van arribar a formular entorn de les iniciatives «gaditanes».

Paraules clau: Tres processos en 1813, Revolució Francesa, Guerra Gran, revolució política, monarquia espanyola, Antic Règim.

Resumen

Si el año 1808 ha podido ser visto como símbolo del momento fundacional que la revolución política supuso en España, los años 1813-1814 pueden ser tomados como símbolo del momento en el cual se cerraron los tres procesos que esta ponencia quiere señalar: el que había empezado cien años antes con el final de la Guerra de Sucesión y que tenía su gran referente secular en la Nueva Planta; el que se había desencadenado alrededor de 1793 en el marco de las repercusiones de la Revolución Francesa, uno de cuyos referentes destacados sería la primera crisis del Antiguo Régimen y el peso de la contrarrevolución, y el que había comenzado con la ocupación napoleónica y la caída de la monarquía borbónica, con el referente destacado de la revolución política al alcance de la mano. El año 1813 puede simbolizar estos tres ciclos, no sólo por el hecho de marcar su final cronológicamente coincidente, sino sobretudo por su interés para el análisis histórico, en la medida en que reclama interrelacionarlos, subrayando tanto su carácter dialéctico como su dinámica a menudo contradictoria.

Así, los años 1813-1814, pese a que pueden ser apreciados como el umbral del restauracionismo, al cual la frustración revolucionaria se habría visto inclinada, pueden simbolizar mucho mejor algunos de los elementos clave que tenían que hacer inviable el regreso al orden anterior. De manera que si el fin del ciclo de la Nueva Planta marca el fracaso del modelo que la monarquía

borbónica había querido establecer cien años antes, visto desde la mirada cíclica que aquí proponemos, se nos hace patente el *crescendo* de este fracaso a partir de los años setenta; nos marca el impulso que la «Guerra Gran» y los efectos de la Revolución Francesa le imprimieron en los años noventa, y nos pone de manifiesto la trascendencia del descrédito y de la quiebra de la monarquía española. Un resultado, pues, al que no se llegaría tan sólo por el peso de la ocupación napoleónica, sino por «méritos» propios de la monarquía borbónica, por la revolución vivida a nivel local y por los planteamientos políticos que se llegaron a formular alrededor de las iniciativas «gaditanas».

Palabras clave: Tres procesos en 1813, Revolución Francesa, Guerra Grande, revolución política, monarquía española, Antiguo Régimen.

Abstract

If the year 1808 has been seen as a symbol of the foundational moment that political revolution meant in Spain, the years 1813-1814 can be seen as a symbol of the moment when the three processes identified by this paper came to their end: the process that started one hundred years earlier with the end of the War of the Spanish Succession, whose main element was the decrees of the Nueva Planta; the one unleashed around 1793 amid the echoes of the French Revolution, whose main elements were the first crisis of the Ancien Regime and the weight of the counter-revolution; and lastly, the one that started with the Napoleonic occupation of Spain and the fall of the Bourbon monarchy, with the main element being political revolution, which then seemed attainable. The year 1813 may symbolize these three cycles, not only because it marks their common chronological end, but above all because of their interest for historical analysis, since they should be treated together, given their dialectic character and often contradictory dynamics.

Thus, while the years 1813-1814 may be taken as the threshold of restorationism, brought about by revolutionary frustration, they can symbolize much better some of the key factors making a return to the previous order impossible. Therefore, if the end of the cycle of the Nueva Planta marks the failure of the model intended by the Bourbon monarchy one hundred years earlier, our cyclic approach sheds light on the *crescendo* trend of the said failure from the 1790s onwards; it also marks the impulse given to the said trend by the war against revolutionary France and the effects of the French Revolution during

the 1790s; and it shows how important the disrepute and breakdown of the Spanish monarchy were. This was, then, a result brought about not only by the Bourbon monarchy's own «merits» but also by the revolution as experienced at local level and by the political projects related to the Cortes of Cadiz of 1812.

Keywords: three processes in 1813, French Revolution, political revolution, Spanish monarchy, Ancien Régime.

Quan acaba el passat? Què abasta el present? Quan comença el futur? Són qüestions bàsiques que difícilment poden escapar a respostes arbitràries, en la mesura que esdevé arbitrària qualsevol proposta de divisió del temps. I tanmateix Kant atribuïa a la raó humana la necessitat d'aquesta «divisió», de manera que podem considerar tota periodització com una arbitrarietat racional i necessària. La història consisteix, doncs, en bona mesura, en l'art de fonamentar racionalment els referents dels límits del temps, de manera que la seva arbitrarietat esdevingui tan sols testimoni de la seva complexitat i instrument de progrés en el coneixement.

Des de l'inici de la professionalització de la història, estem tan avesats a les divisions seculars que oblidem fàcilment que el sentit llatí de *saeculum*, més que ser fruit d'una mentalitat de calendari, responia a significats de durada imprecisa, com ara *generació*, *època*, o *era...*, en els quals els límits del temps tendien a emmarcar un naixement —o moment fundacional—, el seu apogeu, la seva crisi i la seva desaparició. Així, doncs, probablement el límit del temps adquireix un sentit molt menys arbitrari si som capaços d'establir-lo en funció de moments fundacionals que enceten un procés que neix o ecllosiona, evoluciona i s'apaga... marcant un cicle «vital».

És en aquest sentit que proposo observar tres cicles, amagats parcialment en el temps o, millor, englobats els uns amb els altres, l'extinció dels quals coincideix simbòlicament a l'entorn de l'any 1813. Els podem contemplar tots tres des de la perspectiva del cronològicament més ampli: el cicle de la Nova Planta. Iniciat a la fi de la Guerra de Successió, pot ser revisat englobant, alhora, el cicle de la primera crisi de l'Antic Règim (que s'evidencia a partir de l'impacte de la Revolució

Francesa i l'esclat de la Guerra Gran i que desemboca en un canvi estructural i en un conflicte ideològic) i el cicle del 1808 (encetat amb l'ocupació napoleònica i amb la conscient expectativa d'un nou moment fundacional que aporta la revolució liberal).

1. *El caràcter fundacional de la Nova Planta*

Pocs dubtes poden plantejar-se sobre el caràcter fundacional que comportava per als respectius territoris de l'antiga Corona d'Aragó la Nova Planta imposada per la monarquia borbònica després de la Guerra de Successió.

Així s'expressava el Decret del 16 de gener de 1716 que establia la Nova Planta de l'Audiència de Catalunya: «Habiendo pacificado enteramente mis Armas el Principado de Cataluña, tocaba a mi Soberanía establecer gobierno en él».

Es tractava, doncs, de la voluntat d'«establir govern». És a dir, partir de zero emparant-se en la «pacificació» guanyada amb les armes. S'aconseguia així implantar, per part de la monarquia espanyola, un model de poder monàrquic que havia quedat frustrat a mitjan segle XVII i que ja el 1707 havia fet un pas decisiu a través del Decret del 15 de juliol pel qual se suprimia el Consejo de Aragón i s'ordenava «que todos los negocios del continente de España [...] se gobiernen por el Consejo y la Cámara [de Castilla]».

Aquesta havia estat ja una manifestació clara de la voluntat abolicionista de l'estructura administrativa i política pròpia de la Corona d'Aragó, suprimint tant les seves institucions com els drets derivats de les seves constitucions històriques. Al seu lloc, es tractava d'establir un comportament monàrquic absolutista, que es regís de manera uniforme, inspirat per les institucions i el model de la Corona de Castella.¹

1. *Novísima recopilación de las leyes de España*, llibre IV, títol v, llei IX.

El març de 1715, el rei havia consultat, per a l'establiment de la Nova Planta de l'Audiència de Catalunya, el Consell de Castella. Aquest va passar la consulta a la Sala de Govern, i la Sala en ple, després de deliberar, va demanar informes separats a Francesc Ametller (membre del mateix Consell) i a l'intendent de Catalunya i president de la Real Junta, José Patiño. Després d'una nova deliberació, el Consell el va passar al monarca amb alguns vots particulars i aquest el va sancionar.²

El Decret del 16 de gener de 1716 que establia la Nova Planta de la Reial Audiència de Catalunya³ era prou minuciós en alguns aspectes de funcionament i organització, però en canvi resultava molt inconcret en molts aspectes polítics. Políticament implicava la indiscutible supremacia del capità general i la garantia de l'intervencionisme directe del monarca, però requeria un seguit de reglamentacions i d'ordres que havien de materialitzar i reforçar davant de cada cas l'exclusivitat última de les decisions d'ambdós. Així, doncs, la subjecció política aniria constantment vinculada als interessos de les circumstàncies, però emparant-se sempre en la profunda convicció, i voluntat, absolutista de la monarquia, expressada en el Decret del 1716. Al cap i a la fi, era la mateixa voluntat que ja el 1713 havia donat peu a l'establiment d'un organisme inspirat en l'absolutisme de Lluís XIV tot i que amb antecedents en la pròpia monarquia espanyola, la Superintendència, és a dir, un càrrec suprem de finances, que d'entrada va ocupar José Patiño i que havia de controlar i administrar tots els recursos públics del Principat amb l'objectiu últim de garantir el manteniment de l'exèrcit.

D'aquesta manera, l'ocupació militar, la supressió de les institucions polítiques, jurídiques i administratives i l'establiment d'una *nova planta* que les substituïa junt amb un nou model de fiscalitat inaugura-

2. Vegeu Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Alpha, Barcelona, 1963, pp. 1179.

3. *Novíssima recopilación*, llibre V, títol IX, llei I. Vegeu Sebastià SOLÉ, «La Governació general del Principat de Catalunya sota el règim de la Nova Planta. 1716-1808», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Lletres, 1982.

ven una nova època; no tant per la novetat de les intencions com, sobretot, per la voluntat de no desaprofitar l'ocasió que oferia la victòria militar per a fer-ho de forma accelerada i sense la necessitat d'haver de guardar les aparences.

El nou sistema fiscal establert a Catalunya constitueix el millor testimoni del caràcter de la nova situació que s'encetava. Tal com han assenyalat els estudis recents sobre el Cadastre, el seu origen no derivava pas d'una autèntica voluntat reformista del legislador, sinó de la necessitat de fer front a les despeses d'un exèrcit d'ocupació.⁴ Aquest, en efecte, era el puntal de la Nova Planta. I ho seria, doncs, al llarg de tot el cicle, però en seria també el tendó d'Aquil·les, donada la progressiva situació de fallida a què es veuria abocada la monarquia.

Per la seva banda, l'ordre municipal que establia la Nova Planta substituïa el model municipal català per aquell que regia a Castella, i establia un teixit administratiu territorial que passava a girar entorn de la figura, fins llavors desconeguda a Catalunya, del corregidor. Un càrrec, aquest, que delata precisament el sentit profund de la reforma municipal, ja que ostentava alhora la presidència dels ajuntaments i la representació oficial dels interessos de la Corona. I tot i que a Castella havia estat sempre un càrrec ocupat per juristes i, per tant, de caràcter civil, a Catalunya recauria en els governadors militars.⁵ Tal com subratlla Joan Mercader:

Els corregidors en propietat [...] a Catalunya seran sempre, de fet, els comandants de les tropes de guarnició o bé militars destacats expressa-

4. Vegeu Joaquim NADAL, *La introducción del Catastro en Gerona*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1971; Joaquim NADAL, *L'Onze de Setembre i el centralisme borbònic*, Dopesa, Barcelona, 1977; Joan MERCADER, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968; Josep Maria DELGADO, «Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica», *Manuscrits*, 4/5 (1987), pp. 25-40.

5. Vegeu Josep M. TORRAS, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Curial, Barcelona, 1983; Josep Maria GAY I ESCODA, *El Corregidor a Catalunya*, Madrid, 1997; Josep Maria GAY I ESCODA, «Corregiments militars catalans: el miratge de les reformes carolines», *Pedralbes*, 8-II (1988), pp. 87-105.

ment per a aquests efectes policíacs, i això no solament mentre s'escolerà el regnat de Felip V, ans encara molts anys després, fins a acabar la centúria divuitena.⁶

Pel que fa a Catalunya, doncs, difícilment pot contemplar-se el reformisme monàrquic que es va donar sota els regnats del segle XVIII com un plantejament polític que no estigués subordinat a la voluntat de subjecció que definia la Nova Planta, tal com s'encarregaven prou bé de demostrar tant les reiterades al·lusions a la seva vigència, fetes per la monarquia borbònica i els seus partidaris, com també la constant presència de les resistències que aquestes mateixes al·lusions eren capaces de desvetllar.

Si bé durant una setantena d'anys no hi va haver a Catalunya cap mobilització equiparable a les de començament de segle, tanmateix després de la revolta dels Carrasclets de 1719 no van deixar de donar-se un reguitzell de situacions de tensió i d'agitació, especialment en els anys 1726, 1734-1735, 1751, 1754, 1763-1764, 1766, 1770, 1773-1775, 1789, 1793, 1800-1801, 1805-1806 i 1808. Entorn de cadascun d'aquests episodis trobem proclamacions, memorials i reflexions expressant-se amb el mateix vigor que immediatament després de la Guerra de Successió pel que fa als criteris polítics de la monarquia espanyola envers Catalunya. Uns criteris que podem sintetitzar i enumerar així: 1) consideració del Principat com un territori hostil; 2) desconfiança declarada respecte de la fidelitat a la monarquia de la població catalana; 3) voluntat de subjecció i de control social i institucional; 4) prioritat i protagonisme concedits a la presència i control militar del territori i la societat; 5) especial cura en els nomenaments de càrrecs; 6) voluntat d'uniformització i centralització administrativa, fiscal i militar, i 7) una especial animadversió i voluntat de control en relació amb la ciutat de Barcelona. És enfront de l'aplicació i proclamació d'aquests criteris que es po-

6. *Els capitans generals. Catalunya segle XVIII*, Vicens Vives, Barcelona, 1982 (1a ed. 1957), p. 16.

sarà allhora de manifest la voluntat de resistència i la capacitat de reacció de la societat catalana.

Així, lluny del suposat caràcter agònic que sovint s'ha atribuït a la realitat sociopolítica de Catalunya en el segle XVIII, aquesta mantenia una consciència resistent que, a més, no anava pas tan dissociada com habitualment s'ha volgut fer entendre respecte de l'expansió demogràfica i econòmica que experimentava el Principat.

Ja l'any 1731, aprofitant l'ocasió que facilitava el pas del príncep Carles per Catalunya en el viatge que l'havia de dur a obtenir el ducat de la Toscana, Aragó va plantejar a Catalunya i a València l'interès de presentar una súplica conjunta reclamant que el Consell de Castella creés una sala específica per a tractar les qüestions relatives als territoris de la Corona d'Aragó. Una iniciativa que no tiraria endavant per la consciència que hi havia a Catalunya del grau d'atreviment que això suposava donada la realitat política.⁷ Tanmateix, anava madurant una consciència política al Principat que es faria palesa especialment en la *Representación* presentada conjuntament pels diputats de Saragossa, València, Barcelona i Palma l'any 1760. Enric Moreu ho va qualificar de «Memorial de greuges». Evidentment no ho era, però tampoc s'escapa a l'observador que un text com aquell, en el moment de l'inici d'un nou regnat, tenia unes inevitables connotacions pròpies de la conducta pactista que tradicionalment havia caracteritzat els territoris de la Corona d'Aragó fins a l'establiment de la Nova Planta.⁸ La nova frustració política s'afegiria a les anteriors, així com a la frus-

7. Lluís ROURA I AULINAS, «1731: L'herència italiana i la relació entre la monarquia borbònica i el Principat de Catalunya», *Pedralbes*, 18-II (1998), p. 529.

8. La *Representación* de 1760 va ser publicada per Enric Moreu (1968) i més recentment per Josep Antoni González Casanova (1990). En un altre lloc vaig fer algunes observacions en relació amb la interpretació d'aquella iniciativa (Roura, 1996). Lluís ROURA I AULINAS, «Fidelidad y voluntad particularista catalanas: «la sana política de este siglo ilustrado»», a *El mundo hispánico en el siglo de las Luces* Editorial Complutense - Sociedad Española de Estudios del Siglo XVIII, Fundación Duques de Soria, 1996, pp. 1149-1161.

tració que generarien en certs sectors les precaucions contundents que s'adoptarien per tal d'evitar que a Catalunya pogués arribar el «contagi» de les revoltes que a diferents llocs de la Península van esclatar entorn de l'any 1766.⁹ Precisament aquest any —en ocasió d'exposar una clara defensa dels gremis com a peça clau per al manteniment de l'ordre a Barcelona— apareixia publicat el text de Francesc Romà i Rossell titulat *Disertación histórico-político-legal por los colegios y gremios de la ciudad de Barcelona y sus privativas*, un text que, tal com vaig assenyalar en una altra ocasió,¹⁰ conté arguments de crítica susceptibles de ser aplicats (com a advertiment, consell o principi general, tant se val) a l'exercici del poder que duia a terme la monarquia espanyola i a allò que representava la implantació de la Nova Planta. S'hi contraposava una concepció de l'exercici del poder caracteritzada per la tolerància i la participació. «Pluralitat», doncs, reivindicada enfront de la «uniformitat». Es fa difícil no advertir l'especial sensibilitat que en aquest sentit perdurava al Principat des de l'inici del segle, primer a través de l'austriacisme i, després, en aspiracions o iniciatives com les que acabem de mencionar, formulades en diversos moments per sectors representatius dels diversos territoris de l'antiga Corona d'Aragó.

Dos moments són particularment remarcables pel que fa a la capacitat de reacció de la societat catalana, així com per posar de manifest la mal dissimulada feblesa que s'amagava sota l'entossudiment absolutista borbònic. D'una banda, els fets de la revolta contra els reclutaments, que tingueren lloc entre 1770 i 1775, i de l'altra els que es desencadenen amb l'inici de la Guerra Gran.

9. Vegeu: Lluís ROURA I AULINAS, «Conspiració, fidelitat o utilitat pública? Notes sobre la crisi de 1766 a Barcelona», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, vol. 1, Fundació Ernest Lluch, Barcelona, 2006, pp. 497-509.

10. *Ibidem*.

2. *La capacitat de revolta als anys setanta: el tombant del cicle de la Nova Planta*

Tal com crec haver demostrat altres vegades,¹¹ la crisi que la historiografia tradicionalment ha referenciat com un simple esdeveniment puntual de l'any 1773 (el mal anomenat «motí» de les quintes) va ser molt més que això. Es va tractar d'un episodi que enllaçava, i fins a cert punt culminava, les tensions continuades de la societat catalana amb la monarquia borbònica al llarg del segle XVIII. Una crisi que es va iniciar amb les primeres denúncies contra les mesures de reclutament per sorteig que imposaven els decrets de 1770 i amb la fugida de Barcelona de la població jove que se sentia directament amenaçada. La revolta va esclatar obertament el 1773: del gener al març amb un caràcter polític —emparrant-se en els drets tradicionals i en la defensa de la dinàmica socioeconòmica del Principat—; d'abril a mitjan maig amb la mobilització al carrer, els enfrontaments violents, les iniciatives negociadores i la repressió, i des de mitjan 1773 fins a 1775 amb un clima constant de tensió que en diferents moments desencadenava accions desafiadors de mobilització popular. Més enllà de la seva durada en el temps, la revolta de 1773-1775 va ser un moment culminant del cicle de la Nova Planta. Marca el punt àlgid tant de les pretensions uniformitzadores de la monarquia borbònica com de la resistència catalana que van comportar. Un vertader i emblemàtic torcebraç que va acabar amb la primera gran claudicació de la monarquia borbònica (per bé que emmascarada amb eufemismes i formalitats de fidelitat al rei i de compliment de les lleis...). Com és sabut, el pacte al qual es va arribar consistia a dur a terme formalment el sorteig, tot i que falsejant-lo a través de la prèvia introducció dels noms que havien de ser reclutats —que s'havien decidit pel sistema

11. Cfr. Lluís ROURA I AULINAS, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Eumo, Vic, 2006; Lluís ROURA I AULINAS, «La força militar borbònica sobre el país al segle XVIII», ponència presentada al simposi *Espanya contra Catalunya: una mirada històrica (1714-2014)*, Barcelona, CHCC i SCEH, 12-14 de desembre de 2013.

tradicional a Catalunya, és a dir, la tria de «voluntaris»—. Els malentesos dels primers moments i la voluntat popular de festejar la claudicació borbònica aconseguida mantindrien viu el clima de revolta fins al l'inici de 1775, quan la monarquia desistiria definitivament de dur a terme el reclutament per quintes a Catalunya. Tanmateix, ho faria amb la contrapartida d'adoptar unes mesures especials respecte del Govern del Principat, que tan sols podien ser equiparades políticament amb les que s'havien establert després de la Guerra de Successió. La primera de les reials ordres que en aquest sentit es van dictar anul·lava, precisament, la vigència de qualsevol ordre o resolució que hagués pogut contradir la Nova Planta i manava observar «en todo y por todo las expresadas ordenanzas y la Nueva Planta de ese Principado».¹²

La revolta de Barcelona de 1773-1775 no va ser pas un simple tumult o motí descontrolat, fruit d'un esclat cec de violència popular urbana. Més aviat va arribar a ranejar el caràcter propi d'un moviment revolucionari, com ho deixen entreveure els plantejaments dels revoltats, l'aparent complementarietat de les concentracions i iniciatives que s'havien dut a terme en diversos àmbits i a diferents punts de la ciutat, el protagonisme que hi tingueren els sectors menestrals, l'autoritat moral dels qui varen parlamentar en representació de la multitud i la consciència de l'autoritat de trobar-se davant d'un moviment amb capacitat de forçar la negociació. Si bé la revolta de les quintes no va suposar un gir espectacular en l'aplicació formal de la Nova Planta, sí que, en canvi, en va marcar límits, si més no en una de les pretensions més emfasitzades per la Corona borbònica. A partir de llavors seria difícil eradicar la consciència en la societat catalana d'haver estat capaç d'imposar-se en la defensa d'un dels seus drets més preuats, i la monarquia no deixaria de veure's condicionada pel temor a la capacitat de mobilització que la societat podia mostrar de nou. Així, quan el 1800 la monarquia va dictar una nova ordenança replantejant el sistema de reclutament general, va haver d'incloure en la seva regulació un gran ventall d'exempcions i

12. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Audiència, lligall 326, núm. 1.

va haver de renunciar al caràcter anual del reclutament —que era el que s'havia pretès sota el regnat de Carles III—, de manera que, tal com es reconeixia a l'article LXXIII de l'ordenança, calia que continuessin «con actividad, como hasta aquí, las reclutas *voluntarias* para facilitar el reemplazo de mis tropas» (la cursiva és meva). I encara l'any 1808 la monarquia es va veure obligada a desmentir els rumors sobre el restabliment de l'impopular sistema de reclutament per quintes, tot proclamant¹³

[...] que no sólo es falso la voz de que se trata de establecer en España la circunscripción militar en la forma que se ejecuta en algunas naciones de Europa, sino que ni aún será necesario recurrir en muchos años al usado medio de la quinta para reemplazar al Ejército [...]. Bastarán para el reemplazo del Ejército la recluta voluntaria y la leva ordinaria.

3. *La guerra contra la revolució i els paràmetres d'un nou cicle*

La guerra iniciada el 1793 va esdevenir un segon moment destacat que evidenciava el progressiu esgotament del cicle de la Nova Planta. El fet que les terres catalanes fossin un dels escenaris principals d'aquell conflicte va fer que la societat es veiés obligada a suportar la càrrega que implicava haver de suplir les mancances d'uns exèrcits desbordats pel curs de la guerra. Aquelles generacions que ja no havien viscut la Guerra de Successió passaven a experimentar en carn pròpia els efectes de ser l'escenari d'una confrontació militar entre dos estats els interessos dels quals eren molt lluny de poder ser sentits com a propis. D'aquesta manera, s'accentuava la consciència que tenia la societat catalana de la seva capacitat de resistència enfront del caràcter oneros i hostil de la política que exercia la monarquia borbònica i s'accentuaven els factors que acabarien posant de manifest la crisi de la mateixa estructura de la societat.

Amb la Guerra Gran s'encetava, doncs, allò que podem contemplar com l'inici de l'etapa final del cicle de la Nova Planta. Una etapa que

13. Archivo Histórico Nacional (AHN), Reales Cédulas, núm. 1789.

situem entre el 1793 i el 1813, amb prou elements per poder diferenciar-hi un nou cicle inserit dins l'anterior, i dins el qual, alhora, com veurem, se n'hi inseriria un de tercer a partir del 1808. Talment una matrioixca, el cicle de la Nova Planta iniciat el 1714 pot ser vist, doncs, englobant el que arrancava temporalment entorn del 1793, alhora que aquest inclouria el tercer, que havia de començar el 1808. Tots tres simbòlicament closos a l'entorn del 1813. Aquesta superposició progressiva de cicles cada cop més breus i més intensos, i que coincideixen en el temps pel que fa al seu desenllaç, ens duu entre altres coses a detectar en cadascun d'ells els elements que proporcionen algunes de les claus per a la comprensió del procés que acabaria posant fi al conjunt de la societat de l'Antic Règim. Un procés que, pel que fa a Catalunya, té, doncs, punts d'arrencada clars ja al segle XVIII i del qual podríem destacar i sintetitzar-ne els símptomes següents:

- 1) Els progressius desprestigi i fallida de la monarquia (que acabaria culminant els anys 1807-1808 amb el complot d'El Escorial, els motins d'Aranjuez i les abdicacions de Baiona).
- 2) La impotència de la monarquia espanyola per recuperar i fer possible el control de l'Imperi i garantir així la transcendència de l'activitat comercial.
- 3) El pànic desencadenat per la Revolució Francesa, que va dur a la formulació explícita d'una guerra de croada que col·locava en primer pla els criteris que identificaven el patriotisme i la guerra de religió i que establien un aclaparador protagonisme de les forces reaccionàries.
- 4) La frustració de les expectatives de reforma i de potenciació de l'Exèrcit i de la Marina, l'un i l'altra incapaços de donar satisfacció a les necessitats bèl·liques en el primer gran conflicte que se'ls va plantejar (la Guerra Gran del 1793-1795 i la guerra contra Anglaterra iniciada el 1797).
- 5) La incapacitat d'establir un sistema fiscal que pogués donar satisfacció a les necessitats de la Corona i saldar l'endeutament acumulat, de manera que acabés evitant la fallida econòmica.

- 6) L'anacronisme de les pretensions de mantenir invariable la vigència de la Nova Planta.
- 7) El pes en molts sentits determinant de les relacions internacionals en la política de la monarquia, i la ineptitud, la volubilitat i la incoherència que aquesta mostrava de forma constant.
- 8) El continuat impacte de la crisi de subsistència generada pels conflictes i agreujada per altres factors en el marc del tombant de segle.
- 9) La progressiva formació d'uns sectors socials que cada vegada encaixaven menys amb l'estructura tradicional de la societat i que emergien de la lenta, però llarga i progressiva, transformació de l'activitat econòmica.

4. *Al caire de la Revolució: el cicle de l'ocupació napoleònica i la fi de la Nova Planta*

Que el llarg cicle obert entorn del 1714 es clogués formalment en el marc de l'ocupació napoleònica va fer que bona part del seu significat històric l'adquirís precisament de l'encavallament i el caràcter inclusiu dels altres dos cicles.

L'etapa que començava el 1808, ho feia arran d'un factor extern: l'ocupació militar francesa i l'establiment del poder napoleònic. Però aquests fets venien precedits i acompanyats de la crisi política de la monarquia borbònica, de la crisi social i la capacitat d'agitació popular, del pes de la penetració progressiva d'uns plantejaments polítics capaços de desvetllar noves expectatives de regeneració i de les iniciatives institucionals preses des de l'àmbit local, la inspiració de les quals depassava el simple recurs a la tradició. No sembla exagerat, doncs, qualificar aquest nou cicle de *revolucionari*,¹⁴ malgrat que el llast de l'uniformisme absolutista tendiria a impregnar tot el procés de transformació política d'aquells anys, tant el

14. Lluís ROURA I AULINAS, «1808: ¿un momento fundacional?», a E. La Parra López, ed., *La guerra de Napoleón en España*, Universitat d'Alacant i Casa de Velázquez, Alacant, 2010, pp. 67-82.

que imposava la iniciativa napoleònica i josefina com el que sorgiria dels plantejaments i els debats encetats públicament arran de la convocatòria de Corts i que tindrien la seva màxima expressió en l'elaboració de la Constitució gaditana. De manera que, en el marc d'aquell procés políticament revolucionari, les iniciatives i les argumentacions que van poder deixar entreveure una nova concepció de l'Estat des d'una perspectiva inspirada en la pluralitat peninsular —tant si era a través de ressonàncies austriacistes com de plantejaments precursors d'un cert federalisme— havien de quedar ofegades o menystingudes tant pel reaccionarisme (que les considerava un factor d'anarquia) com pel liberalisme (que majoritàriament es mostrava incapaç de veure-hi res més que una suposada defensa tradicionalista dels privilegis de l'Antic Règim).

En diferents moments, les autoritats institucionals, així com personalitats diverses tant de l'àmbit napoleònic com de l'òrbita gaditana, van manifestar ser conscients del rebuig que seguia mantenint la societat catalana respecte de la vigència de la Nova Planta.

Ara, però, les abdicacions reials i la Constitució de Baiona de 1808, així com les iniciatives sorgides de l'aixecament popular i l'elaboració de la Constitució de Cadis del 1812, suposaven, de fet, la superació del règim de la Nova Planta. El general Augereau, per exemple, en alguns dels seus textos i proclames argumentava que gràcies a la iniciativa francesa Catalunya podria veure's alliberada del jou a què la sotmetia la monarquia espanyola. I especialment, denunciava les falsedats de les promeses angleses, tot recordant els incompliments dels britànics envers Catalunya ja durant la Guerra de Successió:

La política d'ells [referint-se a «los vils anglesos»] sempre se dirigeix a vostra ruina. Vostres pèrdues són ganància per aquells pirates. Cent anys ha —proclamava Augereau, adreçant-se a la població catalana— que armaren els vostres antepassats contra dels Borbons y los abandonaren en mitg del camp de batalla, com al present fan ab vosaltres.¹⁵

15. Proclama d'Augereau als catalans, Girona, 20 de febrer de 1810 (consultat a París, Archives Nationales, AF IV, 1625).

En aquest context, un afrancesat català notable com era Tomàs Puig presentava un projecte per a Catalunya que era, tal com mostren els estudis de Lluís Maria de Puig, un programa revolucionari tant des del punt de vista reformista com pel que fa a la seva vessant catalanista. Aquest autor situa els plantejaments de Tomàs Puig més enllà de les formulacions de l'Assemblea de Baiona i, com a mínim, en una òrbita revolucionària equiparable a la de l'ala esquerra del liberalisme gadità. La seva figura representava així mateix un apreciable exponent del sentiment català antiborbònic i de la voluntat reformista de la minoria il·lustrada que hi havia al país. El fracàs del seu projecte en el marc napoleònic no ens l'ha de fer menystenir, doncs, ja que en el seu moment era una expressió més de la pluralitat de plantejaments que haurien pogut desembocar en una clara alternativa a la realitat que es va acabar imposant.¹⁶

El manifest que va publicar el 8 de juny de 1808 un nombre important de personalitats espanyoles reunides a Baiona argumentava, per la seva part, la necessitat de donar suport i reconeixement a Josep I, recordava la importància d'evitar un nou conflicte com el que s'havia viscut arran de la Guerra de Successió de començament de segle i formulava l'exclamació següent: «¡Por qué no vivirán todavía algunos de los que fueron testigos de estos males, para que su experiencia nos preservara ahora de ellos!».¹⁷

Especialment rellevant pel que fa a la consciència i a la voluntat de canvi respecte de la vigència de la Nova Planta és el text que va elaborar la comissió de regidors de l'Ajuntament de Barcelona a través del qual es donaven les instruccions que havia de seguir el seu representant destinat a les Corts de Baiona, Josep Vega i de Sentmenat. El text, que va ser imprès amb el títol *Ideas que el Ayuntamiento de Barcelona considera podrán contribuir particularmente a que mejore el actual estado del reino*

16. Cfr. Lluís M. DE PUIG I OLIVER, *Tomàs Puig: catalanisme i afrancesament*, IEC, Barcelona, 1985.

17. Manifest imprès, amb el títol *Amados españoles, dignos compatriotas* (consultat a París, Archives Nationales, AF IV, 16101, ff. 2-3).

*de España y del Principado de Cataluña, y ha acordado indicarlás al señor diputado que ha nombrado para que pueda servirse tenerlas presentes,*¹⁸ contenia unes instruccions molt acurades. Hi trobem una sèrie de consideracions que apareixen com una mostra dels principals retrets a l'ordre establert per l'absolutisme de la Nova Planta. Així, en relació amb la necessitat d'estendre l'ensenyament, remarcava la importància del restabliment de la Universitat a Barcelona; pel que fa a les reformes de l'agricultura, es posava especial atenció en la supressió de les traves a la circulació de productes; en relació amb la qüestió mercantil, es reclamava el reconeixement de Barcelona com a port franc, la protecció del comerç i la igualtat de tracte i de drets respecte dels que s'havien atorgat als anomenats Cinco Gremios de Madrid. Així mateix, se subratllava la importància de garantir la vigència del dret civil català i es reivindicava que els càrrecs oficials a Catalunya fossin ocupats per gent nascuda al Principat. De manera explícita, encara, es comprometia el representant de l'Ajuntament a presentar una petició formal d'anul·lació de les mesures de càstig dictades per Felip V a la fi de la Guerra de Successió, una de les quals —amb un alt valor simbòlic especialment pel que fa a la noblesa catalana— era la relativa a la prohibició de portar armes (que precisament, com és sabut, va ser una de les primeres mesures que va dictar el Govern josefí a través d'un decret de Murat el mateix mes de maig de 1808).

Algunes de les respostes a la consulta que es va fer el 1809 de cara a la convocatòria de Corts tenien ben present, també, allò que havia representat a l'inici del segle XVIII la instauració de la Nova Planta. Antoni de Capmany, que va ser l'encarregat de redactar l'informe global de la consulta i de presentar-lo a la Comissió de Corts, recordava que:

En el año de 1705 abolió Felipe V la celebración de Cortes en todas las provincias de la Corona de Aragón como en castigo de la resistencia armada que hacían a sus derechos a la corona de España en la obstinada guerra de sucesión.

18. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Acords, 1808, ff. 233-238.

A més, afegia que «sin este motivo ayudado de los ejércitos que combatían a su favor, no lo hubiera podido ejecutar ni lo hubiera intentado», i remarcava: «entonces se vio que el cañón era la última razón de los reyes».

Capmany acabava encara amb una clara referència a allò que hem anomenat el tancament del cicle de la Nova Planta:

Así podemos añadir ahora que la Francia nos despojó a principios del siglo pasado de los restos de nuestra antigua libertad, y a principios del presente la misma Francia nos viene a imponer las cadenas de la esclavitud para que hasta a memoria perdamos de lo que fuimos.¹⁹

Antoni de Capmany s'expressaria, a més, de la mateixa manera en la introducció del seu estudi sobre la *Práctica y estilo de celebrar Cortes en el reino de Aragón, Principado de Cataluña y reino de Valencia*, on recordava que l'antiga Corona d'Aragó

[...] era el país que tenía una Constitución, la cual, por los nudos con que estaba ligada, era por sí misma indisoluble; y así permaneció invulnerable hasta que las armas de Felipe II en Aragón, y las de Felipe IV en Cataluña, intentaron darle algunos asaltos; y últimamente las de Felipe V la derribaron con mayor poder, por aquel derecho de conquista que se atribuyó con la guerra de sucesión.²⁰

Els debats de les Corts de Cadis, especialment els que van tenir lloc al llarg del procés d'elaboració de la Constitució, van evidenciar el caràcter revolucionari del cicle encetat el 1808.

És cert que els primers passos de la «revolució espanyola» van poder ser viscuts per alguns dels seus protagonistes com a fenòmens excepcionals o circumstancials, de manera que fins i tot alguns podien assumir que un cop acabada l'excepcionalitat del moment (marcada per l'ocupació napoleònica i pel desenvolupament de la guerra) s'acabaria tam-

19. Biblioteca Nacional de España, ms. 20260178, ff. 14v i 15r.

20. Cito per l'edició de 1821 (impresma de José del Collado, Madrid).

bé l'*experiment* revolucionari. Però la intensitat i l'abast del procés que s'havia posat en marxa el 1808 tendia a abocar al fracàs qualsevol intent de restaurar el vell ordre com si el cicle revolucionari que s'havia viscut no hagués estat més que un parèntesi. De manera que, malgrat el cop d'estat restablint l'absolutisme, aquest esdevindria ja incapaç de donar resposta política a la profunditat de la transformació que estava experimentant la societat i a les aspiracions que s'havien desvetllat.

5. 1813: *fi de cicle(s)*?

Si l'any 1808 s'ha pogut veure, doncs, com a símbol del moment fundacional que va suposar la revolució política a Espanya,²¹ el període 1813-1814 es pot prendre com a símbol del moment en el qual es clouen els tres processos que hem volgut remarcar en aquesta anàlisi: el que s'havia encetat cent anys abans amb la fi de la Guerra de Successió, i que tenia el seu gran referent secular en la Nova Planta; el que s'havia desencadenat entorn del 1793 en el marc del ressò de la Revolució Francesa i uns dels referents destacats del qual serien la primera crisi de l'Antic Règim i el pes de la contrarevolució, i el que s'havia encetat amb l'ocupació napoleònica i la fallida de la monarquia borbònica, amb el referent destacat de la revolució política a l'abast de la mà. L'any 1813 pot simbolitzar aquests tres cicles no només pel fet de marcar-ne el final cronològicament coincident, sinó sobretot pel seu interès per a l'anàlisi històrica en la mesura que reclama interrelacionar-los tot subratllant tant el seu caràcter dialèctic com la seva dinàmica sovint contradictòria.

Així, el bienni 1813-1814, malgrat poder ser apreciat com el llindar del restauracionisme al qual s'hauria vist decantada la frustració revolucionària, pot simbolitzar molt millor alguns dels elements clau que havien d'acabar per fer inviable el simple retorn a l'ordre anterior. De manera que si la fi del cicle de la Nova Planta remarca el fracàs del mo-

21. ROURA I AULINAS, «1808: ¿un momento fundacional?», p. 82.

del que havia volgut establir la monarquia borbònica cent anys abans, vist des de la mirada cíclica que hem proposat, se'ns fa palès el *crescendo* d'aquest fracàs a partir dels anys setanta; ens remarca l'impuls que li van donar la Guerra Gran i els efectes de la Revolució Francesa als anys noranta, i ens posa de manifest la transcendència del descrèdit i de la fallida de la monarquia espanyola. Un resultat, doncs, que no es produeix tan sols pel pes de l'ocupació napoleònica, sinó pels «mèrits» de la pròpia institució, per la revolució viscuda en l'àmbit local i pels plantejaments polítics que es van arribar a formular entorn de les iniciatives «gaditanes».

Pel que fa a la història de Catalunya, sovint s'ha donat per bona la visió del segle XVIII com un període en el qual s'hauria produït un clar procés de submissió o d'acomodació de Catalunya dins la monarquia borbònica espanyola. Penso que la presa en consideració del «cicle de la Nova Planta» i la inclusió en aquest dels cicles de la crisi de l'Antic Règim (és a dir, els assenyalats de la Guerra Gran i la Revolució Francesa i de l'ocupació napoleònica i la revolució política) aporten les bases i les pautes d'una anàlisi que posa en evidència el caràcter precipitat d'aquella interpretació. I amb aquesta perspectiva es pot comprendre molt millor, per exemple, el contrast remarcable que hi havia entre la Il·lustració catalana i l'espanyola, o el perquè de les constants iniciatives de resistència sorgides de la societat catalana a les pautes polítiques imposades per la monarquia, o les contradiccions que havia de comportar a Catalunya la progressiva implantació de la «revolució» liberal, així com les raons del pes que hi va arribar a tenir, ben entrat el segle XIX, el tradicionalisme, o com va poder originar-se en aquest mateix moment el procés de gestació d'un fenomen cultural com la Renaixença.

Tal com apuntava a l'inici, crec que en la mesura que haguem fonamentat prou racionalment els referents dels límits del temps pel que fa al cicle de la Nova Planta, com a mínim haurem aportat un gra de sorra al reconeixement de la complexitat d'aquell període i podrem aspirar a haver contribuït a la millora del seu coneixement històric.